

Щербак С.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Українська академія банківської справи
Національного банку України» (м. Суми)

Процесуальна форма примусового виконання.

У статті розкривається наукова категорія процесуальної форми примусового виконання, визначається її поняття, співвідношення з формою виконавчого процесу та порівняння з цивільною процесуальною формою.

Ключові слова : форма виконавчого процесу, процесуальна форма примусового виконання.

В статье раскрыта научная категория процессуальной формы принудительного исполнения, дано ее понятие, определяется соотношение с формой исполнительного процесса и сравнения с гражданской процессуальной формой.

Ключевые слова: форма исполнительного процесса, процессуальная форма принудительного исполнения.

Процесуальна форма є фундаментальною проблемою юриспруденції та виступає постійним предметом дискусії у правознавстві. Розробка категорії процесуальної форми примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів набуває принципового значення для з'ясування характеру та змісту виконавчого процесу, його методології, принципів, послідовності вчинюваних процесуальних дій.

Тісний зв'язок цивільного процесу та виконавчого провадження, що тривалий період часу вважалось частиною (стадією) цивільного процесу, вплив цивільно-процесуального регулювання на виконавче провадження, дозволяють визначити природу процесуальної форми примусового виконання, її самостійність та місце серед процесуальних форм інших процесів через аналіз як загально-теоретичного поняття процесуальної форми, так і дослідження цивільної процесуальної форми зокрема.

Так, В.М. Горшенев та П.Е. Недбайло [1, С.13] під процесуальною формою розуміли сукупність однорідних процедурних вимог, що пред'являються до дій учасників процесу, спрямованих на досягнення певного матеріально-правового результату. Продовжуючи думку вчених, О.Г. Лук'янова на її розвиток визначає процесуальну форму як встановлені

процесуальним законодавством (правом), засновані на принципах процесуального права правила процедури, виконання яких призводить до найбільш точного та раціонального досягнення мети процесуальної діяльності (процесуального права) [2, С.102].

Аналогічні визначення процесуальної форми формулюються представниками науки цивільного процесу. Так, цивільна процесуальна форма розглядається як система вимог (правил, умов), встановлених нормами цивільного процесуального права (М.А. Гурвич, Н.А. Чечина, А.В. Цихоцький) [3].

Згідно з другим підходом розуміння сутності даного поняття, цивільна процесуальна форма представляє собою встановлений нормами цивільного процесуального права порядок захисту суб'єктивних цивільних прав або охоронюваних законом інтересів чи є порядком здійснення правосуддя з цивільних справ (К.С. Юдельсон, М.С. Шакарян, М.А. Викут, І.М. Зайцев) [4], фактично співпадаючи з цивільним процесом.

Витоки цих підходів можна знайти ще в роботі І. Жеруоліса «Сутність радянського цивільного процесу» [5, С.45-47], який наголошував на необхідності відрізнити поняття «форма цивільного процесу» від поняття «цивільнопроцесуальна форма» (в ред. І.Жеруоліса), характеризуючи поняття «цивільнопроцесуальної форми» як правову форму у її відносинах з іншими правовими формами (кримінально-процесуальною, адміністративно-процесуальною формою). Вченим стверджується, що форма цивільного процесу представляє лише одну його сторону (наряду зі змістом), тобто одну сторону цивільнопроцесуальної форми та відноситься до цивільнопроцесуальної форми як частина до цілого. Розвиваючи дану думку, І Жеруоліс викладає, що змістом цивільного процесу є сукупність процесуальних дій суду та учасників процесу..., в сукупності процесуальних прав та обов'язків він вбачає внутрішню форму цивільного процесу, а в процесуальному порядку – його зовнішню форму.

Прихильників такого погляду можна знайти й у наші дні, зокрема О.В. Єгорова [6, С.6-7], пропонує розділяти поняття «цивільна процесуальна правова форма» в сенсі цивільного процесуального права та «цивільна процесуальна форма» в сенсі цивільного процесу – порядку здійснення правосуддя з цивільних справ. Цивільна процесуальна форма, на її думку, є встановлений нормами цивільного процесуального права та такий, що реалізується у цивільних процесуальних правовідносинах відповідно до основних принципів цивільного процесуального права, порядок здійснення правосуддя з цивільних справ з метою захисту дійсно порушеного або оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу, що характеризується системністю та наданням процесуальних гарантій учасникам цивільного процесу.

Характеризуючи сутність процесуальної форми виконання через її властивості, В.І. Тертишніков [7, С.429] ділить їх на три групи:

1) основні властивості процесуальної форми виконавчого провадження, до яких відносить процесуальну ініціативу та процесуальний обов'язок, процесуальне провадження, стадії та процесуальну напруженість (процесуальний режим);

2) інтегративні властивості процесуальної форми виконавчого провадження, до яких відносить системність;

3) загальні властивості процесуальної форми виконавчого провадження, яким вважає здатність бути однією з важливих гарантій законності у виконанні судових та інших постанов.

Зупинившись на більш детальній характеристиці запропонованої вченим такої властивості процесуальної форми, як процесуальне провадження, стадії та процесуальний режим, зауважимо, що в даному випадку дістало подальшого розвитку вчення В.М. Горшенева щодо юридичної процесуальної форми, висвітлене в монографії «Теорія юридичного процесу» [8, С.5], де процесуальні провадження, процесуальні стадії та процесуальний

режим названі складовими елементами юридичної процесуальної форми, з чого витікало фактичне злиття в одному понятті «процесуальної форми» та «юридичного процесу». Вважаємо, що в даному випадку слід говорити про форму виконавчого процесу, а не про процесуальну форму примусового виконання.

Використання значних надбань вчених-процесуальністів у сфері цивільної процесуальної форми дозволяє визначити основні критерії такої наукової категорії, як процесуальна форма примусового виконання. Самостійність виконавчого процесу як галузі права, наявність предмету та методу правового регулювання, принципів виконавчого процесу зумовлює й наявність власної процесуальної форми, що має назву процесуальної форми примусового виконання.

Виконавчий процес як явище [9, С.13] має свою форму та зміст. Вважаємо, що як цивільному процесу [10, С.39-40], так і виконавчому процесу, властива форма виконавчого процесу – змістовна та багатопланова. Вона включає процесуальні права та обов'язки, стадійність, обрядовість (розпорядок) розвитку та здійснення процесуальної діяльності та власне процесуальну форму примусового виконання. Її основною метою, як і будь-якої процесуальної форми, є надання єдності, однорідності галузевій конструкції процедурних правил та вимог для оптимального досягнення державних завдань щодо регулювання відповідної правової сфери.

Таким чином, можна запропонувати наступне розуміння процесуальної форми примусового виконання: процесуальна форма примусового виконання представляє собою закріплену законом систему базових правил, що пред'являються до дій суб'єктів виконавчого процесу, спрямованих на виконання вимог виконавчого документа.

Ця система правил зумовлює вчинення виконавчого провадження (справи) з дотриманням принципів виконавчого процесу та інших гарантій, що забезпечують сторонам та іншим учасникам виконавчого процесу право участі у провадженні виконавчих дій, реалізацію їх процесуальних прав з

метою забезпечення своєчасного та в повному обсязі вчинення виконавчих дій, можливість контролю за законністю рішень, дій або бездіяльності державного виконавця.

При зазначеному підході недоцільно вести мову про диференціацію процесуальної форми примусового виконання в рамках виконавчого процесу (на процесуальні форми окремих стадій, що створюють загальну процесуальну форму, як це пропонується В.І. Тертишніковим) [11, С.430-431]. Навпаки, диференціація виконавчого процесу [12] має здійснюватися при збереженні єдності процесуальної форми примусового виконання (як для різних проваджень та категорії справ, так і щодо виконавчого процесу).

Висвітлюючи питання процесуальної форми примусового виконання, не можна залишити поза увагою питання співвідношення процесуальної форми примусового виконання з цивільною процесуальною формою.

Не зважаючи на окремі спільні ознаки, не можна говорити про їх співвідношення як співвідношення загального та окремого, оскільки і цивільна процесуальна форма, і процесуальна форма примусового виконання є окремими від іншого загального поняття – юридичної процесуальної форми.

В сучасній теорії виконавчого процесу висловлені різні підходи щодо наявності в ньому процесуальної форми, що пов'язується з протилежними поглядами вчених на природу виконавчого провадження. З цього приводу, відповідно, аналізу підлягають наукові концепції щодо процесуальної природи примусового виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів. Так, Д.Х. Валєєвим була висловлена переконлива позиція про особливу юридичну форму в діяльності судового пристава-виконавця – виконавчу процесуальну форму з метою підвищення ефективності та встановлення додаткових гарантій законності у виконавчому провадженні [13, С.38], що в наступному була підтримана О.В. Ісаєнковою [14, С.98], яка називає виконавчо-процесуальну форму (в ред. О.В. Ісаєнкової) ідеальною моделлю виконавчого провадження, необхідним порядком вчинення виконавчих дій,

при недотриманні якого виконавчі дії перестають вважатися такими та не тягнуть передбачених виконавчим законодавством правових наслідків. Дослідниками цивільної процесуальної форми були висловлені критичні зауваження з приводу недоцільності поширення цивільної процесуальної форми на виконавче провадження. Зокрема, Н.А. Рассахатська [15], заперечуючи процесуальність виконавчої діяльності, вказує на відсутність у виконавчому провадженні системності як невід'ємної властивості цивільної процесуальної форми, визнаючи можливість реалізації цивільної процесуальної форми лише частково і лише щодо судових засідань, пов'язаних з вирішенням питань, пов'язаних з виконанням судових рішень. Подібних поглядів дотримується й Ю.М. Зипунникова, вважаючи, що зайва детальна регламентація дій судового пристава-виконавця призведе лише до затягування та тяганини примусового виконання, та, в кінцевому рахунку, не дозволить говорити про реальний захист порушених прав, свобод та законних інтересів [16].

Така думка ґрунтується на поглядах ще радянських процесуалістів на правосуддя, які справедливо вважали процесуальну форму однією з ознак правосуддя [17, С.8-9] та визначали межі цивільної процесуальної форми судовою діяльністю [18, С.13] (що на той час, як правило, не викликало будь-яких дискусій), за рамками якої перебуває виконавчий процес.

Саме висловлений Н.А. Рассахатською підхід дозволяє з'ясувати межі дії цивільної процесуальної форми, та, відповідно, й розмежувати її від процесуальної форми примусового виконання. Отже, слід констатувати, що дія процесуальної форми примусового виконання відбувається поза правосуддям, а тому й поза меж дії цивільної процесуальної форми, що свідчить не про недоцільність, а навпаки, про неможливість застосовувати судову процесуальну форму до несудової діяльності державного виконавця.

Характеризуючи процесуальну форму примусового виконання на предмет наявності у неї такої її ознаки (детермінанти), як системність, також не можна погодитись з Н.А. Рассахатською про її відсутність, вважаємо, що

при цьому може йтися лише про різний зміст названої ознаки. Так, системність цивільної процесуальної форми полягає в чіткій послідовності процесуальних дій суду, сторін, інших осіб, які беруть участь у справі. У виконавчому процесі вимоги процесуальної форми примусового виконання проявляються в іншому аспекті, однак не викликає сумнівів передбачена Законом України «Про виконавче провадження» послідовність процесуальних дій державного виконавця, сторін виконавчого процесу тощо. Йдеться про послідовність процесуальної діяльності в рамках кожної стадії виконавчого процесу (наприклад, при відкритті виконавчого процесу або при реалізації майна боржника), послідовність всіх стадій виконавчого процесу. Недотримання вимог процесуальної форми примусового виконання, наприклад, порушення правил фіксації виконавчих дій державним виконавцем, може призвести до скасування процесуального акта державного виконавця або визнання його неправомірним.

Особливості процесуальної форми примусового виконання безпосередньо впливають й на форму виконавчого процесу, що в силу свого специфічного характеру не є змагальною та не передбачає процесу доказування.

Розглядаючи цивільну процесуальну форму як складну юридичну конструкцію, існує думка про те, що цивільну процесуальну форму слід визначати як один з елементів методу правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин наряду з правовим становищем суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, з фактами та процесуальними санкціями [19, С.15], що в такому випадку, на думку В.В. Комарова, представляє собою систему процесуальних гарантій, що забезпечують поетапне (стадійне) функціонування цивільних процесуальних правовідносин та реалізацію процесуальних прав, а також загальні умови відправлення правосуддя (демократичні принципи судочинства). Отже, таке розуміння цивільної процесуальної форми фактично зводить цивільну

процесуальну форму до принципів цивільного процесу, дію яких лише забезпечує цивільна процесуальна форма.

Вченими-процесуалістами висловлений й більш широкий підхід, що полягає в тому, що цивільна процесуальна форма в основному і складає метод регулювання цивільного процесуального права [20, С.16], з чим навряд чи можна погодитись. Імперативно-диспозитивний метод цивільного процесу, як і виконавчого процесу, як сукупність юридичних способів та засобів впливу на правовідносини не може втілюватися у їх процесуальній формі (системі вимог до дій їх суб'єктів та процесуальних документів).

Більш прийнятною (але не безспірною), виглядає думка Д.Х. Валєєва [21, С.43-48], який розглядає виконавчу процесуальну форму одним з додаткових елементів предмету правового регулювання виконавчого провадження (наряду з правовідносинами та процесуальними діями) та при висвітленні питання виконавчої процесуальної форми розміщує його у підручнику у розділі 1.2. «Предмет і метод правового регулювання відносин, що виникають у виконавчому провадженні», не виділяючи окремо. Водночас виконавча процесуальна форма характеризується вченим як визначена законодавством про виконавче провадження система гарантій.

Дійсно, можна погодитись з Д.Х. Валєєвим в тому, що процесуальна форма примусового виконання гарантує фактичну реалізацію рішень судів та інших юрисдикційних органів, здійснення ефективного захисту прав учасників виконавчого процесу та забезпечує дію принципів, властивих примусовому виконанню. Проте, як предмет, так і метод правового регулювання в загальній теорії права відносять до характеристик галузі права, в той час як процесуальна форма має характеризувати і процесуальне право (його внутрішню змістовну сторону) і процесуальну діяльність (зовнішню її сторону).

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що процесуальну форму примусового виконання слід розглядати як елемент форми виконавчого процесу, що найбільш відображатиме її природу.

Список літератури.

1. Юридическая процессуальная форма (теория и практика). Под ред. П.Е. Недбайло и В.М. Горшенева – М.: «Юридическая литература», 1976.
2. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. – М.: Издательство НОРМА, 2003.
3. Гурвич М.А. Советский гражданский процесс: Учебник. – М.: «Высшая школа», 1975; Чечина Н.А. Норма права и судебное решение. – Л., 1961. – С.24; Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам. Автореф. дисс...докт. юрид. наук. – Новосибирск, 1998.
4. Советское гражданское процессуальное право. / Под общей редакцией К.С. Юдельсона.– М.: Изд-во «Юридическая литература», 1965, С.12; Гражданское процессуальное право: Учебник / Под ред. М.С. Шакарян.– М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004.– С.30; Вукот М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России: Учебник.– М.: Юристъ, 1999.– С.22.
5. Жеруолис И.А. Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс. 1969.
6. Егорова О.В. Сущность гражданской процессуальной формы. Автореф. дис... канд. юрид. наук.– Спб., 2001.
7. Тертышников В.И. Глава XI Структура и основные свойства процессуальной формы исполнения решений // В кн.: Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. В.В. Комарова.– Харьков: Право, 2002.
8. Горшенев В.М. Теория юридического процесса / В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, Ю.И. Мельников.– Х.: Вища школа, 1985.
9. Деготь Е.А., Деготь Б.Е. Исполнительный процесс: Научно-практическое пособие. – М.: Изд-во «Новый индекс», 2006.
10. Громошина Н.А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве. Автореф. дис... докт. юрид. наук.– М., 2010.
11. Тертышников В.И. Глава XI Структура и основные свойства процессуальной формы исполнения решений // В кн.: Проблемы науки гражданского процессуального права / Под ред. В.В. Комарова.– Харьков: Право, 2002.
12. Щербак С.В. Зміст виконавчого процесу// Правовий вісник Української академії банківської справи.– 2011.– № 2(5).– С.38-41.
13. Исполнительное производство: процессуальная природа и цивилистические основы. – Под ред. Д.Х. Валеева и М.Ю.Челышева.– М.: Статут, 2007.
14. Исаенкова О.В. Исполнительное право в Российской Федерации: особенности становления и перспективы развития / Под ред. А.А. Демичева.– М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007.
15. Рассахатская Н.А. Пределы гражданской процессуальной формы // Правоведение.– 1996.– № 3 (214).– С.137-144.
16. Зипунникова Ю.Н. К вопросу о процессуальной форме исполнительного производства // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Исполнительное производство: Процессуальная природа и цивилистические основы. г. Казань. Казанский государственный университет. 4.04.2008 г. : "Статут", 2009.– С.39-42.
17. Мельников А.А. Понятие и содержание правосудия. Осуществление правосудия только судом// Конституционные основы правосудия в СССР.– М., 1981.
18. Семенов В.М. К вопросу о ценности гражданского процессуального права и гражданской процессуальной формы// Проблемы совершенствования Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Научные труды. Свердловск, 1975. Вып. 40.
19. Комаров В.В. Метод правового регулирования гражданских процессуальных отношений. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – Х., 1980.
20. Вукот М.А., Зайцев И.М. Гражданский процесс России: Учебник.– М.: Юристъ, 1999.

Summary

In the article correlation scientific category judicial form of the forced implementation, its concept is determined, correlation with the form of executive process but comparing is to the civil judicial form.